

PSYCHOLOGY

Уявлення про вищі прояви психіки у філософсько-психологічній традиції на рубежі XIX-XX століть: концепція структури слова як аспекту свідомості Густава Густавовича Шпета

О. А. Мельник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
Corresponding author. E-mail: melnyk.phd@gmail.com

Paper received 26.06.19; Accepted for publication 12.07.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2019-201VII81-13>

Анотація. Мета дослідження полягала у розкритті уявлень філософсько-психологічної концепції структури слова як аспекту свідомості наприкінці XIX- поч. XX ст. у філософсько-психологічній традиції. У статті представлені ключові ідеї Г.Г. Шпета щодо розуміння структури слова як аспекту свідомості. Підкреслюється важливість ідеї вченого відносно залежності визначення смислу слова від контексту. Вищі прояви психіки в актах свідомості згідно філософсько-психологічної концепції вченого знаходять свій прояв у наступному: 1) розрізнення голосу саме людини від інших звуків, 2) впізнання голосу визначених людей, 3) здатність здійснювати аналіз психофізичного стану за особливостями вимовляння, 4) сприймання слова з культурно-соціальних позицій, 5) впізнання мови за фонетичними, лексичними й семасіологічними особливостями, 6) розуміння слова та його сенсу, здійснення групування у зрозумілий смисловий і логічний номінативний контекст, 7) розрізнення форм слова: морфологічні, синтаксичні та етимологічні, 8) розуміння емоційного тону слова при вимовлянні; 9) слово виступає однією з ключових одиниць аналізу психіки у київській школі філософської психології.

Ключові слова: психіка, свідомість, структура слова, смисл, функції слова.

Постановка проблеми і актуальність дослідження.

У вітчизняній філософсько-психологічній думці на рубежі XIX-XX століття розглядалися і вирішувалися питання, які і на сьогодні залишаються відкритими та далекими до їх остаточного вирішення. Сучасний етап розвитку вітчизняної психологічної думки характеризується звертанням до традицій гуманістичного підходу в психології. Важливу роль у цьому покликаній відіграти метод історико-психологічної реконструкції, який дозволяє відтворити наукову думку минулого. Новий етап розвитку психологічних знань про психіку і свідомість є не лише підготовлений попереднім, але й зумовлений визначеною кількістю характерних для свого часу ідей і напрямів, що проявляються у синхронних відкриттях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам психології мови та її одиниці – слову на сьогодні велика увага прикута з боку фахівців різних наукових напрямів, наприклад, Зимня І.О., Кузьміна Л.Б., Куранова С.І. (психолінгвістична проблематика), Васильєв Л.Г., Нікітін В.М., Ніязова А.Е. (лінгводидактика та навчання), Вільям Парк, Роберт Грін (психологія впливу), Смульсон М. Л., Титаренко Т.М., Чепелева Н.В. (психологічна герменевтика, психологія розуміння), Баранова О.М., Петренко В.Ф., Шмельов О.Г. (структура, значення та смисл слова).

Як і століття тому, в наш час свідомість визнається вищим проявом психіки, має визначену наповненість і зміст, а слово слугує вираженням узагальненого, оскільки, є формою існування поняття, формою існування думки. Особливим видом символів, як одиниця визначеної мовленнєвої системи визнається словесний знак. Словесні знаки визнаються специфічними і, ця остання полягає у їх штучності. Вони відрізняються “безпосередністю” свого значення, тобто тим, що ми сприймаємо безпосередньо смисл слова, а не речовину (звукову, зорову) сторону словесного знаку.

Про те, як саме розумілись окреслені моменти у філософсько-психологічній концепції Густава Густавовича Шпета, з яких позицій вченим розв’язувались проблематичні питання у цій сфері піде мова далі.

Мета статті визначена як з’ясування уявлень про структуру слова у філософсько-психологічній концепції Г.Г. Шпета

Методи дослідження. В якості загального підходу при проведенні дослідження і представлені результатів застосовувався метод іманентної інтерпретації досліджуваної наукової творчості. Загальнометодологічним принципом стала додатковість історичного й логічного підходів до розкриття ключової проблематики дослідження. Отримані результати уможливили завдяки використанню таких методів, як історико-генетичний, історико-функціональний, порівняльно-історичний, метод історичної реконструкції та системно-структурний метод.

Викладення основного теоретичного матеріалу.

Густав Густавович Шпет народився в Києві 25 березня 1879 року. У 1906 році закінчив філософське відділення університету Св. Володимира, де в ці роки викладали Є. Трубецькой, С. Булгаков, Г. Челпанов. За документальними джерелами відомо, що саме у психологічній семінарії Г. Челпанова відбулось формування світоглядних позицій, поглядів та переконань Г. Шпета. І саме з семінарії народились перші його опубліковані праці - “Память в экспериментальной психологии” (1905) та “Проблема причинности у Юма и Канта. Ответил ли Кант на соч. Юма?” (1907). Але доля Г.Г. Шпета, як і багатьох інших вітчизняних вчених філософів-психологів того часу була трагічна. Його декілька разів відсторонювали від наукової та педагогічної діяльності. У 1935 р. він був заарештований і висланий до міста Єнісейськ, після чого йому було дозволено проживання у місті Томськ. У 1937 р. він був заарештований вдруге та засуджений до 10

років без права на листування. Того ж року його розстріляли. У кримінальному кодексі 30-х років розстріл називався *вищою мірою соціального захисту*. За цією логікою кат, напевно, був “соціальним працівником”. У 1956 р. Густава Шпета було реабілітовано. Вчений залишив нам науковий спадок, який за своїм значенням, ми вважаємо, абсолютно безцінним, хоча і мало представленим на сьогодні, зокрема, його філософсько-психологічна концепція структури слова. Густава Шпета вдалось проникнути за зовнішню форму слова крізь його оболонку, котра і сама є не простою, у його зовнішню форму, яка видалась більш складнішою, ніж зовнішня. І допоміг йому у цьому, на нашу думку, енциклопедизм. Він був філософом, психологом, лінгвістом, мистецтвознавцем. Але Г.Г. Шпет був не лише енциклопедистом, він знав сімнадцять мов і, мабуть тому, бачив мови, слова зсередини.

Під терміном “*слово*” Г.Г. Шпет розуміє комплекс чуттєвих дат не лише таких, що сприймаються, але й таких, котрі претендують на те, щоб бути зрозумілими, тобто пов’язаних зі змістом або значенням. Слово є чуттєвим комплексом, який виконує у спілкуванні людей специфічні функції: головним чином – семантичну і синсемантичну. Для вченого слово – це перш за все *повідомлення*. Відповідно, слово виступає засобом спілкування, а повідомлення є його умова. Г.Г. Шпет стоїть на позиції, що слово є не лише явищем природи, а також є принцип культури; воно є архетипом культури, де культура – це культ розуміння, а слова – втілення розуму.

Слово у вченого визнається своєрідним знаком. При цьому не будь-який знак є словом. Бувають знаки – ознаки, вказання, сигнали, відмітки, симптоми тощо. Теорії про зв’язок слова як знаку з тим, що він означає, ґрунтуються на психологічних поясненнях – асоціаціях, зв’язках причини і дієства, засобів і цілей, навмисної угоди і т. п. Зв’язок слова зі змістом є *зв’язок специфічний*. Згідно Шпету специфічність зв’язку визначається не чуттєво даним комплексом як таким, а змістом – своєрідним предметом і буттям. Лише суворий феноменологічний аналіз, вважає вчений, зміг би встановити, чим саме відрізняється сприймання звукового комплексу як значущого знаку від сприймання *природньої речі*. Слова-поняття: “річ” і “знак” – принципово і від самого початку гетерогенні, і лише точний інтерпретативний метод зміг би встановити межі і зміст кожного. Це проблема для вченого є не менш складною, ніж проблема відмінності дійсності від ілюзії, і складає частину загальної проблеми дійсності.

Що таке “одне” слово або “окреме” слово, визначається контекстом. При поясненні слова, стверджує Густав Шпет, необхідно керуватись і виходити з його *контексту* та враховувати *культурну складову*. В залежності від мети, із даного контексту як окреме слово може бути виділений то один, то інший звуковий комплекс. Графічне зображення і виділення в окреме слово звукового комплексу встановлюється довільно – здебільшого за міркуваннями зручності і потреб граматичної морфології. Синтаксичний “зв’язок слів” є також слово, відповідно, мовлення, книга, література, мова усього світу, вся культура – це слово. У метафізичному аспекті, констатує Г.Г. Шпет, ніщо

не заважає і космічний всесвіт розглядати як слово.

Графічно слово може зображуватись складною і простою системою знаків. Графічний знак завжди може бути замінений звуковим. Навіть такий графічний знак, як вільний проміжок між двома написаними, намальованими або надрукованими “словами” – “пробіл”, – може бути замінений звуковим комплексом або звуковою *паузою*, котрі можуть прийняти на себе будь-яку функцію знака, в тому числі й слова, тобто осмисленого, зі значенням знаку. Теорія слова як знака, вважає Г.Г. Шпет, є завданням формальної онтології, або вчення про предмет у відділі семіотики.

Слово може виконувати функції будь-якого знаку, і будь-який знак може виконувати функції слова. Будь-яке чуттєве сприймання будь-якої просторової і часової форми, будь-якого об’єму і будь-якої тривалості *може* розглядатись як знак і, відповідно, як осмислений знак, як слово. Якими б різноманітними не були супозиції слова, стверджує Шпет, його специфічне визначення включає відношення до змісту.

Під *структурою слова*, згідно поглядів вченого, розуміється не морфологічна, синтаксична або стилістична побудова, взагалі не “площинне” його розташування, а, навпаки, органічне, глибинне: від чуттєво сприйнятого до формально-ідеального (ейдетичного) предмету. Структура є конкретною будовою, окремі частини котрої можуть змінюватись у розмірі і навіть у якості, але жодна частина з цілого не може бути усунена без руйнування цього цілого. При цьому, зазначає вчений, деякі члени структури можуть виявитись недорозвиненими. Але, переконаний вчений, *схема структури* від цього не страждає, бо вона повинна відрізнятись від складного, що розкладається на конкретне і абстрактне. Структура може бути розділена на замкнуті в собі структури, зворотне складання котрих відновлює первісну структуру.

У структурній даності, вважає Густав Шпет, всі моменти, всі члени структури завжди надані, хоча б навіть потенційно. Розгляд не лише структури в цілому, але й в окремих членах вимагає, щоб ніколи не випускати з виду ні актуальні дані, ні потенційні моменти структури. Будь-яка структурна форма розглядається актуально і потенційно повною. Актуальна повнота не завжди дана експліцитно. При цьому всі імпліцитні форми принципово допускають експлікацію [2].

Філософсько-психологічна концепція структури слова Г.Г. Шпета корінним чином є відмінною від природничого підходу. І ця відмінність, на думку вченого, полягає у наступному: по-перше, людина сприймає, чує слово від співрозмовника, який здійснює їй повідомлення, і почувши це слово, навіть незалежно від того, чи бачить вона співрозмовника чи ні, вона вміє сприйнятий звук відрізнити саме як голос людини – від інших природніх звуків, сприйняти його як загальну ознаку людини; по-друге, людина може сприймати і відрізнити голос визначеної людини від голосу інших людей, як індивідуальну ознаку саме цієї людини; по-третє, особливість вимовляння є знаком особливого психофізичного (природнього) стану людини, що здійснює повідомлення на відміну від знаків інших можливих її станів або будь-якої іншої людини; по-четверте, людина сприймає слово не ли-

ше як явище природи, але й так само як факт і річ культурно-соціального світу, тобто людина сприймає слово, як ознаку наявності культури і належності того, хто повідомляє до якогось більш або менш усвідомленого кола людської культури і людської спільноти, пов'язаного єдністю мови; по-п'яте, якщо виявляється, що мова людині відома, і ця відомість також безпосередньо усвідомлюється то людина її впізнає як більш або менш, або абсолютно визначену мову, тобто впізнає фонетичні, лексичні й семасіологічні особливості мови; по-шосте, в той же час людина розуміє почуте слово, тобто вловлює його сенс, розрізняючи разом з тим повідомлене за його якістю простого повідомлення, наказування, питання і т. п., тобто вставляє слово в деякий відомий і зрозумілий для неї смисловий і логічний номінативний контекст; по-сьоме, якщо окрім того людина, котра сприймає слово є достатньо освіченою, тобто знаходиться на відповідному рівні культурного розвитку, то вона сприймає і, сприймаючи, розрізняє умовно встановлені на даному рівні культури форми слова у тісному сенсі морфологічні ("морфеми"), синтаксичні ("синтагми") та етимологічні (точніше ті, що виробляють слова); по-восьме, людина, сприймаючи слово здатна розуміти, відрізнити його емоційний тон, яким воно сказано [1]. І в цьому останньому моменті вчений має на увазі саме чуттєве враження на противагу осмисленому враженню.

Згідно філософсько-психологічній концепції структури слова Г.Г. Шпета тут має місце "розуміння" зовсім особливого роду – *розуміння* у своїй основі *без розуміння*, - *симпатичне розуміння*. Тут сприймання спрямоване на саму особистість того, хто повідомляє, на його темперамент і характер, на відміну від характеру й темпераменту інших людей, і на актуальний його емоційний стан на відміну від інших його минулих або взагалі можливих станів. Це є сприймання і розуміння особистості того, хто повідомляє. І лише на цьому етапі сприймання емоційного стану того, хто повідомляє зв'язується слухачами не просто з його психофізичним станом, а з психофізичним станом так або інакше віднесеним слухачами до його особистого розуміння того, що він повідомляє, і його особистим відношенням до того, що саме він повідомляє, до експресії, котру він вкладає у вираження своєї думки.

До складного випадку відноситься вченим такий момент, коли той, хто повідомляє *приховує* свій душевний стан, пригнічує, маскує, імітує інше, коли він грає як актор або обманує. Виходить свого роду цікава суппозиція в паралель інтелектуальній сфері, у сфері емоційній. Це явище, розмірковує Шпет, співставляється з настиленням символічного, алегоричного смислу або смислів взагалі на буквальный – свого роду *емоційний, експресивний символізм*, ілюстрацією якого, згідно переконань вченого, може слугувати умовність сценічної експресії. І такий випадок, вважає представник київської школи філософської психології, є дуже цікавим, так як відбувається певний збій природничого і штучного, природи і мистецтва. Він визнається вченим важливим при аналізі естетичної свідомості, але не складає *принципово* нового моменту в структурі слова [1].

Таким чином, дуже важливим для Г.Г. Шпета за-

значається факт щодо ретельного розрізнення предметної природи слова від нашарувань: природу слова як вираження об'єктивного смислу, думки, як повідомлення того, що у ньому виконує його пряме призначення від експресивної ролі слова, від суб'єктивних реакцій на об'єктивний смисл.

Наведений вище аналіз філософсько-психологічної концепції структури слова Густава Густавовича Шпета окреслює загальні контури його структури, але при цьому вказуючи яким шляхом повинно відбуватись її дослідження як неоднозначного та складного явища і з обов'язковим при цьому врахуванням, що кожен її член є *складним переплетінням актів свідомості*.

Продовжуючи свої розмірковування про слово Г.Г. Шпет розглядає його як засіб спілкування, при цьому ізольовано воно не є словом повідомлення. Ізольовано слова може лише вказувати, називати речі, а у точному сенсі нічого не означати. У такому випадку про "значення" говорить лише у номінативному розумінні. Слово тут лише засіб, знаряддя, інструмент, котрим у передачі смислу *повідомлення* можна скористатись у найрізноманітніших напрямках і багаточисленними способами.

Значення може використовуватись з прагматичної сторони; ним можна скористатись для повідомлення, а також для наказування, прохання тощо. Головним у цьому дискурсі є той факт, що така функція слова як здійснення повідомлення не лише є найважливішою, але й такою, що обґрунтовує, доводить походження усіх інших. "Таким чином, - пише вчений, - це "значення" слова слід відрізнити від смислу, як відрізняється значення-смисл від значення-важливості. У такому вигляді, тобто як номінативна можливість, слово поміщається в *лексикони*. Словник не є в такому випадку зібранням або переліком слів з їх значення-смилами, а є перерахування *імен* мови, що називають речі, властивості, дії, відношення, стани, і при тому у формі всіх граматичних категорій: субстантивної, дієслівної та препозиційної. Тому лексикон у вказаному аспекті представниками філософської психології називається алфавітно-розташованими реаліями" [2, с. 390].

Г.Г. Шпет стоїть на позиції щодо розрізнення *номінативної* функції слова (номінальна предметність слова) від функції *семасіологічної* (смислового предметності). Назва як така є емпіричною річчю, що сприймається чуттєво. Назва є знак, що пов'язаний з річчю, яку називають не в акті думки, а в акті сприймання і уявлення. Цей зв'язок Шпет називає *асоціативним*, не для пояснення, а для того, щоб у факта або речі, котрі називаються була своя назва, котра вказувала на те, що цей зв'язок не зв'язок мислення, судження, а зв'язок автоматично-чуттєвий. Його може "встановлювати", "переживати", відчувати і суб'єкт не-мислячий, наприклад тварина, якщо вона є істотою немислячою. Річ, наприклад, дана візуально і дотиково (молоток, ця людина), асоційовано пов'язана з річчю, що надана слуху (зі звуками: "сокира", "Олексій"). Асоціація – за суміжністю, у рідких випадках – за схожістю. "Таким чином, - пише вчений, - слово як засіб, знаряддя, у його номінативній функції є просто чуттєво-сприймаючою річчю, що вступає у чуттєво-сприймаючий зв'язок з іншою чуттєво-сприймаючою

річно” [2, с. 392].

У філософсько-психологічній концепції Г.Г. Шпета щодо структури слова як аспекту свідомості вважається, що при всій різноманітності речей, названих потенційно, вони відносяться до однієї формальної єдності – онтичній або єдності предмету. За своїми формальними якостями і по відношенню до інших предметів предмет характеризується як рід, вид, клас і т. п. Предмет може бути також конкретним, абстрактним, колективним, речовинним (масло, кисень тощо) і т. п. В структурі слова новий предметний момент відноситься вже не до чуттєвого сприймання, а розумового, інтелектуального; слово – як інтелектуальна даність; воно вказує тепер на дещо презентуюче, що досягається за допомоги не чуттєвої, а інтелектуальної інтуїції. Те, на що тепер вказує слово, *мається під ним на увазі є предметом*. Його має на увазі людина, яка його проголошує, і його ж має на увазі та людина, яка його сприймає. При цьому вчений наголошує, що поняття “мати на увазі” і поняття “розуміти” не потрібно вважати як одне й те саме. Мати на увазі – не розуміння, а лише поняття, тобто нічого – про зміст і значення-смыслу, лише про *об’єм* і форму – якщо і про значення, то лише в сенсі “місця” у якійсь формальній системі. Мається на увазі *те, до чого* відноситься саме слово, абсолютно незалежно від того, хто його висловлює.

Помилковим для вченого є визнання однакового розуміння предмета й речі. Наприклад, річ є предмет реальний і предмет є річчю ідеальною. Але саме ці термінуючі епітети, згідно вказаної концепції: реальний та ідеальний – показують напрям, у якому їх необхідно розрізняти. Вважається, що будь-яка дійсна, емпірично реально існуюча річ, реально обличчя, дійство і т. п. суть *речі*. Предмети – можливості, їх буття ідеальне, де реалізація ідеального є складним процесом розкриття сенсу та змісту. І саме тому, що предмет може бути реалізований, наповнений змістом, втілений, і через слово йому буде повідомлений також і сенс, він і є формально утворюючим початком цього смислу. Предмет групує і оформлює слово як повідомлення і як вислів взагалі. Він тримає у собі зміст, формує його з семасіологічного боку, він “носіє сенсу”, і він переформовує номінальні форми, скріплює їх, утверджує, фіксує. Якщо б під словом не мався на увазі предмет, переконаний Г.Г. Шпет, що “скріплює” та “цементує” речі у єдність мислячої форми, вони розсипались би під своєю назвою [2].

Також предмет є форма речей, тобто конкретна *тема*, оскільки він вилучається з під словесно-номінальної оболонки, але не полишає її. Предмет є наявний (в ідеальній можливості) носій властивостей, якостей, суттєвих, атрибутивних, модальних, оскільки він береться *абстрактно* від словесного свого обличчя, від словесного знаку його ідеальної гідності. Предмет є об’єкт і суб’єкт разом; він є формально і матеріально. Сфера предмета є *сфера* чистих онтологічних форм, сфера формально-мислячого.

Г.Г. Шпет стверджує, розуміння сказаного слова відбувається за допомоги генетичного фактору, чуттєвих даних та переживань у минулому; образом, формою та ідеальною плоттю *думки* є *слово*; безчуттєва думка – це норма, а без-словесна – це патоло-

гія, і вона не може народитись; думка народжується в слові і разом з ним; безсловесне мислення є безглузде слово [3].

У концепції вченого логічні форми виступають внутрішніми формами мовлення. Онтологічні форми є формами усього суцього й усілякого змісту, а логічні форми – форми суттєвого смислу, відповідно, у методологічному використанні, форми категоріально відібрані і такі, що відбираються. Крім того, онтологічні форми вскриваються вже у номінативній функції слова і це відбивається у їх спокійній байдужості до свого змісту. Навпаки, логічні форми є розбірливими, вихованими і діють лише при наявності особливої санкції – *сислової*. В номінальній функції як такої вони ще не містяться, вимагається особливий акт для їх самоствердження. Цей акт є акт *утвердження* або *заперечення*, акт *встановлення* або *положення*. Внаслідок цього положення і є фундаментальною формою, котра лежить в основі всієї логіки.

Синтаксичні форми, згідно уявлень вченого, для передачі смислових і онтичних відношень речей в структурі слова принципово не потрібні. Слово є річ і визначається *своїми* онтологічними законами. Слово є також і назва речей-слів, і під ним мається на увазі предмет – *слово*. Синтаксис вивчає не слово як слово про щось інше, а просто *слово*, тобто сам синтаксис є слово про слово. Синтаксис вивчає відмінність цієї “речі” від будь-якої іншої речі. Синтаксис є онтологією слова – частина семіотики, онтологічне вчення про знаки взагалі. “Синтаксис як *формальна* онтологія слова, - пише вчений, - є синтаксис ідеальний, універсальний, а синтаксис конкретної мови є онтологія матеріальна, стосовно до форми буття мови як факту соціального, історичного, онтологія *історична*” [2, с. 406]. І в такому разі історія мови повинна відповісти на питання про форми її емпіричного існування, розвитку, змін, виникнення тощо.

Характер відношення внутрішньої форми до думки, вважає вчений, більше за все виявляється у словах і фразах “у *потенційному стані* внутрішньої форми” [2, с. 409]. Увага до окремого слова або образу, зосередження на них віднаходить тенденцію актуалізувати потенційну силу слова. Це може призвести до певного потенційного предіциювання і пропозиції.

В структурі слова його зміст, смисл принципово займають виключно особливе місце у порівнянні з іншими членами структури. *Смисл* є невід’ємним від інших членів в структурі слова. Вчений вважає, що неможливо окремо, абстрактно обговорювати сам смисл; про нього увесь час йде мова, коли говориться про форми, тому що навіть якщо ці форми обговорюються абстрактно, як “пусті”, то все одно мається на увазі їх заповнення, і про них осмислено можна говорити лише стосовно до їх можливого змісту. “Чистий” зміст є ще більшою абстрактністю і умовністю, переконаний Густав Шпет, ніж “чиста” форма.

Смисл є історичним, точніше, він діалектичний акумулятор думок, готовий завжди передати свій мисленнєвий заряд на належний приймач. Будь-який смисл таїть у собі тривалу історію змін значень, власне, словотворення і слововиробництва з етимон [1]. При цьому помилково, вважає Г.Г. Шпет, за історію значення приймати історію речі і, відповідно, історію

назви, імені. Лише вторинно і як похідне можна говорити про історію значення услід за зміною найменування. Очевидно, що слововиробництво, вважає вчений, може йти і іншими шляхами: по приписам і вказівкам потреб реалізації самого смислу.

На рубежі XIX-XX ст. свої *діалектичні* закони внутрішніх метаморфоз у самій думці ще не були розкриті. Закони розвитку, наростання, збіднення і т. п. сюжетів, тем, систем тощо повинні бути знайдені як закони специфічні. Історія значення слів, історична семасіологія, історія літератури, філософської, психологічної думки – все це ще наукові і методологічні побажання, а не здійсненні факти. Справжня історія у даному випадку буде можлива лише тоді, коли вдасться закласти принципові основи ідеальної “природної” діалектики можливих еволюцій сюжету. Лише тоді й емпірична історія, що здійснилась як одна із можливостей отримає свій смисл і виправдання.

Розуміння, зазначає Густав Шпет, доповнює загальну картину буття сюжету як смислу. Розуміння, втягнувши у сферу розуму самі речі, тим самим втягує і притаманний їм чуттєвий зміст. Розумно-осмислені чуттєві картини дійсності здатні перетворитись із простого матеріалу буденного переживання в матеріал естетично оновленого переживання. Розумна естетика відтворює той розрив, котрий привніс у життєвий досвід розум.

Коли мова йде про *речовинне* заповнення форм ідеальної діалектики смислу і сюжету, на увазі мається вже завершений момент пізнання і розуміння. В даному випадку мається на увазі емпірично-історичне буття смислу, об’єктивний момент виголошеного людиною слова з її вуст і свідомості у серце і свідомість іншої людини.

Щодо смислу, то він для вченого не є річчю, до якої можна доторкнутись, зважувати на вагах, обмінювати на іншу річ, продавати або закладати. “Це є “річ”, - пише Г.Г. Шпет, - осмислена, відповідно, мисляча, і саме тому і через те вона набула можливості увійти у мисленнєві форми того, що повідомляється, у форми онтичні й логічні. Річ, що існує повинна бути осмислена, щоб увійти у склад смислового змісту. Смисл – не річ, а відношення речі (котра називається) і предмету (котрий мається на увазі). Смисл є ідейним членом в структурі слова. Він є ідейною насиченістю слова” [2, с. 420-421]. До предметної даності слова чуттєво-емпіричної і формально-логічної додається його матеріально-ідейна даність. До функції слова номінативної та концептивної, згідно вченому, додається ідеююча, розумна функція, тому слово є ідейним.

Для Г.Г. Шпета ідея, смисл, сюжет виступають як об’єктивні даності. Їх буття не залежить від існування людини. Уявлення як зміст того, що розуміє людина виступає в якості ідеї, думки. В ідеях форма і зміст виступають як єдине ціле. Сюжет, смисл і зміст слова суть системи ідеально-розумних форм, точно так само переконаний вчений, як і чуттєва даність емпіричного світу у кожній своїй якості є система чуттєвих форм. Пустих форм не існує. Розуміти слово, вбачати його сенс і означає вбачати єдність у різноманітті, бачити їх взаємне відношення, вловлювати текст у контексті, означає, вловлювати відношення між різноманіттям

речей, що називаються єдністю предмета, що їх оформлює і означає для вченого “*жити у світі ідей*” [2, с. 425].

За необхідне, вважає Г.Г. Шпет, після інтерпретації об’єктивної розібратися з тими уявленнями, котрими той, хто повідомляє супроводжує своє повідомлення. Це – його особисті, персональні переживання, його особиста реакція на те, що він повідомляє. Повідомляючи людям дещо, констатує вчений, він мимовільно або доволіно “передає” іншим також і своє відношення до того, що повідомляє, свої хвилювання, бажання, симпатії, антипатії. Всі ці його переживання в більшій мірі, ніж через слово, передаються іншим через його жестикуляцію, міміку, емотивну збудженість. Але вони відображаються і на самому слові, на способі його передачі, на інтонаціях і наголосах, на побудові мовлення, спокійному або з хвилюванням, переривчастому, заїкуватому, додаванні зайвих звуків або пропускаячи потрібні і т. п. І не піддає сумніву Г.Г. Шпет, а навпаки погоджується з тим, що у багатьох випадках особисті переживання в структурі слова є переважаючими, так, що сам смисл, котрий передається відходить для сприймаючих на другий план. Тобто, розуміння, як інтелектуальний фактор у сприйманні слова з позиції переживань відступає на другий план; розуміння відбувається зі сторони позитивного або негативного. На думку вченого, “щоб підкреслити безпосередність переживання у сприймаючого як відповідь на переживання того, хто повідомляє, тут, доречно говорити про *симпатичне розуміння*” [2, с. 427]. Слово “симпатія” відтіняє і емоційний за перевагою спосіб сприймання переживань того, хто повідомляє, і його безпосередність, що ґрунтується на прямому наслідуванні, співпереживанні, вчуванні. Очевидним, з психологічного боку є факт, що визначені якості переживань того, хто повідомляє збуджують в інших переживання тієї ж якості. Але цього, вважає вчений, може і не відбутись, або принаймні не у всіх, хто сприймає повідомлення. Наприклад, радісне повідомлення може викликати тривогу, погрозливе – роздратування. Однак, зауважує Г.Г. Шпет, співпереживання, слід відрізнити від самостійних, не симпатичних реакцій і на зміст того, що саме повідомляється, і на власні почуття того, хто повідомляє.

Якщо у слові, або серед слів немає “виразника” суб’єктивних уявлень того, хто повідомляє, то необхідно визнати, що для слова як такого функція збудження переживань є другорядною і, на думку Густава Шпета, насправді так і є. Слово, як розглядалось вище, було “річчю” соціальною, тоді як в якості “виразника” душевних суб’єктивних хвилювань воно є факт цілковито “природний”. Тварини, що не мають ніякої мови і тому, на думку представника філософської психології є немислячими, тим не менш видають звуки, що виражають їхні емоції, стани організму. Для вченого у точному сенсі такі звуки які полішені у точному сенсі смислу не є вираженням; це знаки іншої категорії. Психологічно або психофізіологічно – це складові частини самого переживання, самої емоції. Природний крик, волення, стон, лише тому, що він походить від людини не стає мовленням. “Мовлення, - пише Г.Г. Шпет, - *супроводжується* природними

проявами душевного і фізичного стану того, хто говорить. І навпаки, ці прояви відображаються на всій його поведінці, у тому числі і на його мовленні. Щоб розуміти слово необхідно розглядати його в *контексті*, необхідно вставляти його у відому *сферу* розмови. Остання оточується для того, хто говорить відомою атмосферою його самопочуття і світосприймання. Той, хто сприймає мовлення розуміє цю атмосферу лише у випадку входження в неї і він симпатично розуміє того, хто говорить, коли він увійшов у його атмосферу, проник у його самопочуття і світосприймання” [2, с. 428].

З цього стає зрозумілим чому в слові, як такому немає особливого носія суб’єктивних уявлень і переживань того, хто говорить. Через них розуміння слова як такого не збагачується. Тут мова йде про пізнання не смисла слова, а про пізнання того, хто висловлює це слово. На цій ролі слова як передатчика “чужої душі”, вважає Густав Шпет і зосереджує свою увагу *психологія*. Для вченого слово – одне з наймогутніших знарядь психологічного пізнання, а для лінгвіста, логіка, соціолога – слово зовсім не те, що для психолога або біографа. “Психологічна атмосфера слова, - пише Г.Г. Шпет, - складається не лише з індивідуальних особливостей, що притаманні, наприклад особисто автору повідомлення, а також з історичних, соціально-групових, професійних, класових та інших особливостей” [2, с. 429].

Таким чином, з філософсько-психологічної позиції Г.Г. Шпета даність слова з вищезазначеного вже не об’єктивна, а суб’єктивна, індивідуально- і соціально-психологічна або так само психологічно-історична. Заглибившись в аналіз структури слова від його акустичної поверхні і до інтимнішого смислового ядра, відбувається повернення назад, знову до поверхні слова, до його суб’єктивної оболонки. І не викликає для вченого жодного сумніву й той факт, що “душевний стан того, хто повідомляє, його хвилювання, скоріше і вірніше за все передаються саме переливами і переминами самого звуку, тремтінням, інтонацією, м’якістю, вкрадливістю або іншими якостями, іноді не знаходячись в залежності від сенсу” [2, с. 429].

Сукупність усіх названих якостей, стверджує Г.Г. Шпет, надає слову особливого роду *виразності*. Щоб відрізнити цю виразність слова від його виразної по відношенню до смислу здібності, краще відрізнити її особливим умовним прізвиськом. У даному випадку мова йде про *експресивність слова*. Відповідно у даному контексті можна говорити про експресивну функцію слова. Також можна в цьому контексті говорити і про імпресивності слова, тому що досить часто завдання того, хто користується словом і полягає у тім, щоб викликати в інших *враження* відомого роду, а не лише у тому, щоб повідомити дещо. Своєрідні завдання і складності у суб’єктивно-психологічній інтерпретації і в персональному, симпатичному розумінні особи презентують ті випадки, де приходиться розчленовувати саму атмосферу експресивності, щоб відокремити в ній “природне” від “штучного”, задум від виконання, брехню від щирості, скритність від відвертості і т. д.

Іноді, на думку Густава Шпета, саме експресивній стороні слова надається виключно естетичне значен-

ня. Вчений стверджує, що не можна не зважати на такий факт: експресія має за мету і, навіть незалежно від свідомо поставленої мети, поряд з іншими емоціями викликати й естетичні, але з жодним членом структури слова естетичне сприймання *виключно* не пов’язане. У цілому воно позначається як складний конгломерат переживань, що фундировані на усіх моментах словесної структури. Роль кожного члену, як позитивна, так і негативна, повинна бути врахована особливо для того, щоб скласти уявлення про сукупність дій цілого [1].

Г.Г. Шпет стверджує, що лише одна обставина стає метою свідомого зусилля: там, де підмічено особливе емоційне значення експресивних властивостей слова і де є доцільне старання користуватись словом для того, щоб викликати відповідне враження, там знаходить собі місце своєрідна творчість в сфері самого слова і творчість самого слова. “Створене для цілей експресії і імпресії слово, - пише Г.Г. Шпет, - потім збагачує і просто слово, яке повідомляється. Це є творчість *поетичної мови*” [2, с. 430] Не обов’язково разом це є естетична творчість, зауважує вчений, так як поезика не є естетичною дисципліною, а експресивність може відноситись до емоцій іншого порядку, наприклад, моральних, патріотичних, почуття справедливості, обурення і т. д. Представник філософської психології переконаний, що ті засоби, до котрих звертаються задля цих цілей, здавна отримали назву фігуральних засобів або просто *фігуральності* слова, бо саме фігуральність збагачує мовлення, а умовний розділ між мовою пристрастей у минулому і мовою уяви (фігуральністю), вважає Г.Г. Шпет, не можливо пояснити інакше, окрім *генетично*.

Методологічне та загальнонаукове значення результату представленого теоретичного аналізу концепції структури слова Г.Г. Шпета дозволяє поставити його в один ряд з такими вченими, як М.М. Бахтін, М.О. Бернштейн, Олександр фон Гумбольдт, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, М.І. Жинкін, О.М. Леонтьєв. Загальнонаукового значення для вчених-психологів, є розуміння того, що простір психологічної думки Г.Г. Шпета – це простір розуміння, а не пояснення буття і свідомості, душі і духу, думки про сенс. Внутрішню форму слова Г.Г. Шпет називає субстанціональною формою, яка є внутрішньою формою саме психіки, а не матерії чи мозку. Своєчасне залучення ідей вченого про внутрішню форму слова допомогло б як найповніше розкрити внутрішню картину предметної дії, у тому числі і усвідомлено поставити проблему пошуку її внутрішніх форм предметної логіки, без знання яких залишається загадкою вражаюча ефективність практичного інтелекту, наглядно-дієвого та візуального мислення.

Висновки. Таким чином, вищі прояви психіки в актах свідомості згідно філософсько-психологічної концепції вчено знаходять свій прояв у наступному: 1) людина сприймає, чує слово від співрозмовника, який здійснює їй повідомлення, і почувши це слово, навіть незалежно від того, чи бачить вона співрозмовника чи ні, вона вміє сприйнятий звук відрізнити саме як голос людини – від інших природних звуків, сприйняти його як загальну ознаку людини; 2) людина може сприймати і відрізнити голос визначеної людини

від голосу інших людей, як індивідуальну ознаку саме цієї людини; 3) особливість вимовляння є знаком особливого психофізичного (природного) стану людини, що здійснює повідомлення на відміну від знаків інших можливих її станів або будь-якої іншої людини; 4) людина сприймає слово не лише як явище природи, але й так само як факт і річ культурно-соціального світу, тобто людина сприймає слово, як ознаку наявності культури і належності того, хто повідомляє до якогось більш або менш усвідомленого кола людської культури і людської спільноти, пов'язаного єдністю мови; 5) якщо виявляється, що мова людині відома, і ця відомість також безпосередньо усвідомлюється то людина її впізнає як більш або менш, або абсолютно визначену мову, тобто впізнає фонетичні, лексичні й семасіологічні особливості мови; 6) в той же час людина розуміє почуте слово, тобто вловлює його сенс, розрізняючи разом з тим повідомлене за його якістю простого повідомлення, наказування, питання і т. п., тобто вставляє слово в деякий відомий і зрозумілий для неї смисловий і логічний номінативний контекст; 7) якщо окрім того людина, котра сприймає слово є достатньо освіченою, тобто знаходиться на відповідному рівні культурного розвитку, то вона сприймає і,

сприймаючи, розрізняє умовно встановлені на даному рівні культури форми слова у тісному сенсі морфологічні ("морфемі"), синтаксичні ("синтагми") та етимологічні (точніше ті, що виробляють слова); 8) людина, сприймаючи слово здатна розуміти, відрізнити його емоційний тон, яким воно сказано; 9) у багатьох випадках особисті переживання в структурі слова визнаються переважаючими; 10) зацентрується увага на необхідності ретельного розрізнення предметної природи слова від нашарувань: природу слова як вираження об'єктивного смислу, думки, як повідомлення того, що у ньому виконує його пряме призначення від експресивної ролі слова, від суб'єктивних реакцій на об'єктивний смисл; 11) розуміти слово, вбачати його сенс означає вбачати єдність у різноманітті; 12) розуміння доповнює загальну картину буття сюжету як смислу; розуміння, втягуючи у сферу розуму самі речі, тим самим втягує і притаманний їм чуттєвий зміст; 13) смисл – не річ, а відношення речі (котра називається) і предмету (котрий мається на увазі); смисл є ідейним членом в структурі слова, ідейною насиченістю слова 14) слово виступає однією з ключових одиниць аналізу психіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпет Г.Г. Философские этюды. М.: "Прогресс", 1994. 376 с.
2. Шпет Г.Г. Сочинения. М.: "Правда", 1989. 607 с.
3. Шпет Г.Г. Введение в этническую психологию. М.: Гос. акад. худ. наук 1927. 147 с

REFERENCES

1. Shpet G.G. Philosophical etudes. M.: "Progress", 1994. 376 p.
2. Shpet G.G. Writings M.: "The Truth", 1989. 607 p.
3. Shpet G.G. Introduction to ethnic psychology. M.: State. Acad. thin Sciences 1927. 147 p.

About higher expressions of psyche in philosophical and psychological tradition on the frontier of XIX-XX centuries: the concept of the structure of the word as aspect of consciousness Gustav Gustavovich Shpet

O. A. Melnyk

Abstract. The purpose of the study was to reveal the concepts of the philosophical and psychological concept of the structure of the word as an aspect of consciousness at the end of the nineteenth century. Twentieth century in the philosophical and psychological tradition. The article presents the key ideas of G.G. Spet on understanding the structure of the word as an aspect of consciousness. Emphasizes the importance of the idea of the scientist regarding the dependence of the definition of the meaning of the word on the context. The higher manifestations of the psyche in the acts of consciousness according to the philosophical and psychological concept of the scientist find their manifestation in the following: 1) the distinction of the voice of the person itself from other sounds, 2) recognition of the voice of certain people, 3) the ability to perform an analysis of the psychophysical state of the singularities of pronunciation, 4) the perception of the word from cultural and social positions, 5) language recognition for phonetic, lexical and semasiological features, 6) understanding of the word and its meaning, the implementation of grouping into a clear semantic and logical nominative context, and 7) Expression of the forms of the word: morphological, syntactic and etymological, 8) understanding of the emotional tone of the word when pronounced; 9) the word serves as one of the key units of the analysis of the psyche in the Kiev school of philosophical psychology.

Keywords: *psyche, consciousness, structure of the word, meaning, function of the word.*